

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Ліліана Тимченко, к. ю. н.

Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна

КОНЦЕПТ «КОРИННІ НАРОДИ» В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ КАРАЇМІВ)

Liliana Tymchenko, PhD in Law

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

THE CONCEPT OF «INDIGENOUS PEOPLES» IN MODERN INTERNATIONAL LAW (ON THE EXAMPLE OF KARAITES)

Analysis of national legislation does not allow formulating a general idea about the concept of «indigenous peoples». There is no generally accepted concept of «indigenous peoples» in international law.

We believe that there are two categories of «indigenous population» with different levels of assimilation: 1) separated from civilization (Sami, Indians, Chukchi); 2) partially assimilated (Crimean Tatars, Karaites, Krymchaks, Sorbs). This categorization enables personified look at the nature of the each category's problems. The first category managed to retain its identity (language, traditions, religious practices), but it suffers from insularity and isolation from the achievements of civilization. The second category seeks to restore its identity - namely to reinforce its language, to protect traditions and to return its sanctuary. Both categories are suffering from abuse by their collective rights to land and resources.

Key words: indigenous peoples, karaites, Crimea, rights of karaites, the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, self-identity.

Незважаючи на те, що історія караїмського народу містить багато загадок і протиріч, більшість учених схилиються до висновку про те, що караїми (караї) жили на території сучасного Криму ще за часів існування Київського князівства¹. Існують переконливі докази того, що караїми є нащадками хазар (населення тюркського походження) та мешканців півострова Крим (таврів, кіммерійців, сармато-аланів, готів)². Караїмська мова відноситься до кипчацької групи тюркських мов. Місцями компактного поселення караїмів у Криму за часів розквіту (XVIII ст.) були м. Гезлев (м. Євпаторія), м. Джуфт-Кале (неподалік від м. Бахчисараю), м. Каффа (м. Феодосія) та колишня столиця Литовського князівства – м. Тракай³.

У 1897 р. в Російській Імперії мешкало 12,8 тисячі караїмів. Наприкінці XX ст. чисельність

¹ Найдавніший із ста надгробних написів кладовища караїмів у Джуфт-Кале датовано 1593 р.

² Російський учений В.П. Алексеев (1971) на підставі краніологічних досліджень (вивчення будови черепа) підтвердив, що караїми є нащадками хазар і не мають нічого спільного з євреями. Див. працю: Ефетов, К.А. (2015). *Крымские караймы*. <<http://kale.at.ua/>>. У 1859 р. Авраам Фірко́вич (1787-1874, м. Луцьк), російський археолог, провів ґрунтовні дослідження в Джуфт-Кале та на їх підставі підготував російському уряду доповідну записку «Про походження караїмів», в якій намагався довести, що караїми оселилися в Криму за 500 років до народження Христа. Відомо, що саме після цього документа караїмів визнали неєвреями та надали їм окремі привілеї. Інші дослідники доводили, що караїми з'явилися в Криму в XIV ст. Див: Федорчук, А. (2007). Еврейские некрополи Крыма: история исследования и современное состояние. *Евразийский еврейский ежегодник*. <<http://library.eajc.org/page70/news13514>>. У 1846 р. В.В. Григор'єв, автор ряду важливих праць з хазарської історії, висловлює сумніви щодо єврейського походження кримських караїмів. Він припустив, що караїми «не Євреї, а нащадки тих Турок-Хазар, які, як відомо, сповідували Закон Мойсея і володіли Кримом з 8 до 11 століття». Див.: Федорчук, А.М. *Находки и загадки Авраама Фирковича*. *Саркел*. <http://sarkel.ru/istoriya/nahodki_i_zagadki_avraama_firkovicha_artyom_fedorchuk>.

³ Декілька сотень караїмських сімей було вивезено литовським князем Вітаутом для особистої охорони.

караїмів, які мешкали на територіях, що входили до складу Російської Імперії, становила 2,8 тисячі осіб¹. 100 років тому в Криму мешкало близько 8 тисяч караїмів. Сьогодні в Україні мешкає 1196 представників цього етносу²: в Криму – 800³; в Західній Україні (Луцьку, Галичі), Мелітополі, Дніпрі, Харкові – близько 400.

Мало хто з пересічних українців знає про те, що за часів існування Російської Імперії представники караїмського народу суттєво впливали на розвиток освіти, медицини, підприємництва, фактично були новаторами у більшості соціальних та економічних сфер.

Перший у Росії «приватний безкоштовний санаторій для дітей незаможних батьків незалежно від національності чи релігії» було побудовано 1913 р. в Євпаторії родиною караїма – Давіда Лейоовича Гелеловича. Будівництво і облаштування санаторію обійшлося родині Гелеловичів у 200 тисяч рублів золотом. Фонд Гелеловичів забезпечував «вічне» існування закладу. Але після революції Фонд було націоналізовано. Сіма Ісаакович Мінаш побудував одну з найкращих будівель міста Євпаторії (нині типографія і редакція газети)⁴.

У Мелітополі на кошти Іллі Борисовича Стамболі у 1907-1917 рр. існували перший концертний зал «Зимовий театр Стамболі» та перший кінотеатр.

З ініціативи та на кошти тютюнового фабриканта Соломона Ароновича Когена в Києві протягом 1898-1902 рр. будувалася караїмська кенаса, яку було освячено 1902 р. Після встановлення радянської влади кенасу закрили, а з 1926 р. передали в користування просвітніх установ. У приміщенні кенаси під час Другої світової війни правилася римо-католицька служба Божа, потім діяв ляльковий театр, з 1952 р. – кінотеатр, а з 1981 р. – Будинок актора.

Ставлення радянської влади до культових споруд було типовим. Вони часто знищувались (караїмську кенасу було зруйновано в м. Одесі) або там створювалися такі заклади, що були несумісними з призначенням і спотворювали сам дух такого приміщення (наприклад, у м. Харкові в кенасі було створено клуб-музей «Войовничий безбожник»). У 1930-1940 рр. було знищено караїмське кладовище у м. Харкові, надгробні пам'ятники розікрали.

Представники караїмського народу розглядалися Радянською владою як «вороги народу» через те, що вірно служили Російській Імперії та не підтримали революційний рух пролетаріату⁵.

Відродження національно-культурної спадщини кримських караїмів почалось з набуттям Україною незалежності. Було створено Всеукраїнську Асоціацію кримських караїмів. У 1999 р. було відреставровано Малу кенасу, а 2005 р. – Велику (Соборну) кенасу в Євпаторії, організовано національний музей, створено дитячий танцювальний ансамбль «Фідан». У 2000 р. відновлено діяльність Духовного Управління караїмів України. У 2003 р. на національному з'їзді було обрано Вищу Раду кримських караїмів – Улу Бійлік. Саме тоді було уточнено самоідентифікацію караїмів, констатовано їхні втрати після революції 1917 р. та проголошено головну мету – збереження і відродження народу, правонаступництво духовних та матеріальних цінностей⁶.

Сьогодні караїмський народ знаходиться під загрозою зникнення. У дискусіях доводиться чути, що караїмський народ настільки маленький і практично асимільований, що немає сенсу його відроджувати та підтримувати. Блюзнірське ставлення у влади сьогоднішнього Криму до культурних цінностей караїмського народу: руйнується старовинне місто Джуфт-Кале; розграбовується середньовічне караїмське кладовище у м. Феодосії; караїмів не допускають до їхніх святинь для проведення релігійних ритуалів, свят. Караї не беруть участі у розподілі землі в Криму, з ними не консультуються з приводу видобування природного газу, перед використанням земель для військової діяльності. У цьому контексті завдання Української держави – захистити один з найменш чисельних народів світу від наслідків окупаційного режиму Криму. Вмінням поважати права корінних народів визначається рівень демократичності держави. Вмінням захищати їхні інтереси визначається могутність держави. Вмінням нести відповідальність за стан реалізації прав корінних

¹ Зайончковски, М. (2000). *Караимы в армии*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinis Muziejus, 87.

² «Ми український народ: національно-етнічна мозаїка». Караїми в Україні. Аудіозапис програми. Київ – Прага, 16 квітня 2004 року. Радіо Свобода. <<http://www.radiosvoboda.org/a/914892.html>>.

³ Караимы. Как исчезает народ (2014). *Международный творческий лагерь художников*. <<http://plener.com.ua/node/209>>.

⁴ Під час Другої світової війни в Євпаторії було зруйновано побудований С.І. Мінашем у 1911 р. санаторій «Таласса».

⁵ Караїм Самуїл Крим очолював білогвардійський кримський уряд.

⁶ Крымские караимы. Независимая Украина. <<http://karai.crimea.ru/13-nezavisimaja-ukraina.html>>.

народів визначається стан розвитку міжнародного співтовариства.

Занепокоївшись тим, що корінні народи стали жертвами історичних несправедливостей внаслідок їхньої колонізації, позбавлення своїх земель, територій і ресурсів, визнаючи нагальну потребу поважати та заохочувати невід'ємні права корінних народів, 13 вересня 2007 р. Резолюцією 61/295 Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про права корінних народів¹. На думку фахівців, положення цього документа стали новими мінімальними міжнародними стандартами в справі захисту прав корінних народів².

Незважаючи на широку підтримку у світі, положення Декларації не отримали загального визнання і викликали серйозну дискусію. Однією з причин є розбіжності щодо розуміння ключового терміну – «корінні народи». «Проблема посилюється тим, – підкреслює в дисертаційному дослідженні Д.М. Киценко, – що зміст, притаманний цьому поняттю в міжнародному праві, абсолютно відрізняється від побутового розуміння терміну «корінний», що, у свою чергу, призводить до неадекватного сприйняття ситуації. Досить часто корінні народи ототожнюють із національними меншинами...»³

Підавши аналізу положення законодавчих актів держав світу, виявити узагальнену позицію стосовно концепту «корінні народи» неможливо. Законодавці використовують близькі за контекстом терміни: «корінне населення», «автохтони», «аборигени», «корінна національність», «населення, яке веде племенний та напівплеменний спосіб життя», «первісні нації» («first nations»), «четвертий світ», «титольні нації», «споконвічні народи» тощо.

У законодавстві багатьох держав – учасниць Європейського Союзу термін «корінні народи» не вживається. Ми пояснюємо це відсутністю корінних спільнот у більшості цих держав і, як наслідок, браком потреби в такому правовому терміні. Етнічні спільноти, які, на нашу думку, могли б розглядатись як «корінні народи» – в Литві (караїми), в Німеччині (лужичани, або лужицькі серби) – віднесено до категорії національних меншин⁴.

За сучасних умов найбільш розвинутим щодо реалізації та забезпечення прав корінних народів вважаються законодавства Фінляндії, Норвегії, Швеції. Так, починаючи з 1973 р., у Фінляндії діє Парламент саамі⁵, який забезпечує участь представників саамі у плануванні та реалізації культурного самоврядування. Органами з подібними функціями є Асамблея (Сааметінг)⁶ у Швеції та Парламент у Норвегії⁷. Термін «корінні народи» активно вживається у фінському, шведському та норвезькому законодавствах.

Заслужують на увагу положення Закону Латвії «Про вільний розвиток і права на культурну автономію національних і етнічних груп Латвії» 1991 р. (Law «On the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups»⁸), який приділяє суттєву увагу захисту культурних прав автохтонного народу – лівів (у термінології самого закону – «стародавня корінна національність»), котрі споконвіку мешкали на землях Латвії.

Стаття 4 Закону передбачає відповідальність влади і інститутів управління за збереження національної самобутності та історичного культурного середовища лівів, а також за відновлення і розвиток соціально-економічної інфраструктури територій, котрі вони населяють. Стаття 5 Закону гарантує сприяння та матеріальну підтримку національним товариствам, асоціаціям і організаціям,

¹ Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов (2007). ООН. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml>.

² Виступ представника Фінляндії // *Официальные отчеты / Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, Генеральная Ассамблея, Шестидесят первая сессия, 108-е пленарное заседание, Четверг, 13 сентября 2007 года, A/61/PV.108, 15 ч. 00 м., 10.* <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/504/67/PDF/N0750467.pdf?OpenElement>>.

³ Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 11.

⁴ При цьому важливо зазначити, що інтереси лужичан ефективно забезпечуються на підставі положень Закону про права сербів у Вільній державі Саксонія та Закону про права сербів / вєнедів у землі Бранденбург. З повагою ставиться Литовська держава до караїмів, всіляко підтримуючи збереження ідентичності караїмського населення.

⁵ Sámediggi. Saami Parliament in Finland.

<http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=78&Itemid=196>.

⁶ Створена національним Парламентом Швеції у 1992 р.

⁷ Створений у 1989 р. на підставі Закону про саамі 1987 р.

⁸ Law «On the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups». <<http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm>>.

які, в свою чергу, зобов'язанні працювати в рамках законів Латвійської Республіки і повинні поважати суверенітет і неподільність Латвії.

Для того, щоб уявити характер розбіжностей щодо розуміння самого концепту «корінні народи» між європейськими та американськими державами, необхідно зануритися в історію колонізації Америки та простежити логіку формування відносин з аборигенними народами Європи.

По-перше, відділити автохтонне населення держав Європи від «нащадків різних історичних хвиль заселення конкретних територій» проблематично¹. Водночас, аби виокремити корінне населення від прибулих з інших континентів, достатньо використати «принцип солоної води».

По-друге, «автохтони» Америки мають складніші та триваліші відносини з «колонізаторами», ніж «автохтони» Європи. Як наслідок, більш розвинутою, хоча й більш суперечливою, є практика закріплення їхніх прав.

Американські держави були змушені «опікуватися» питаннями корінних народів з початку колонізації самого континенту. Відомо, що жоден індіанський народ не визнавався незалежним народом, цивілізованим, таким, з яким можна було б укласти рівні угоди. Про це свідчить, наприклад, постанова Конгресу США 1871 р.²

В Канаді правовий статус корінних народів визначається виходячи з того, до якої категорії осіб вони віднесені законодавством: індіанців, ескімосів (інуїтів) чи метисів³.

Згідно зі ст. 35 (1) Конституційного акта 1982 р., цей масив поділяється на дві категорії документів, які закріплюють договірні права («*treaty rights*») й аборигенні права («*aboriginal rights*»)⁴. Зміст договірних прав зводиться до того, що землі, котрі «перебували у володінні індіанських племен до початку колонізації, переходять у власність Британської Корони, яка виділяє індіанським племенам для задоволення їхніх потреб «зарезервовані землі», а також надає право обмеженого користування певними землями за межами резервацій. При цьому племена отримують певні матеріальні блага, право на регулярне грошове утримання і певні додаткові права у соціальній сфері та сфері освіти»⁵.

Аборигенні права закріплюються ратифікованими Канадою міжнародними угодами, федеральним законодавством, законодавством провінцій та судовими рішеннями. Так, п. 24 ст. 91 Конституційного акта 1867 р. визначення правового статусу корінних народів Канади віднесено до компетенції парламенту Канади, а не провінції або території. Обов'язкова участь самих корінних народів у обговоренні рішень щодо їхнього правового статусу передбачена положеннями ч. 2 Конституційного акта 1982 р. «Права корінних народів». Індіанський акт 1876 р. (багаторазово переглянутий) регламентує адміністративну діяльність індіанців, котрі мешкають в одній резервації (звільнення від оподаткування власності індіанців; захист матеріальної культури індіанців; право на безкоштовну початкову та середню освіту)⁶.

Важливим висновком фахівців стосовно питання про право корінних народів на самовизначення є диференційований підхід, завдяки якому уряд Канади визначає потреби народу та реальні можливості реалізації такого права⁷.

Виходячи з вищевикладеного, легко зрозуміти контекст, у рамках якого генерувалися ідеї щодо ставлення до корінних народів, відступаючи від позиції «недорозвинутості», «нецивілізованості», «ущербності». Європейські держави поступово переходили до визнання «оригінальності», «унікальності» і водночас гідності та рівності корінних народів.

Так, у рамках Брюссельської конференції щодо торгівлі в Африці 1889-1890 рр. було

¹ Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН, 53-54. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

² Про це докладно в праці: Бауринг, Б. (1999). *Права коренных народов: обзор международного права. Проблемы миграции*, 27.

³ Section 35 (2), Constitution Act 1982. *The University of British Columbia*.

<<http://indigenousfoundations.arts.ubc.ca/home/government-policy/constitution-act-1982-section-35.html>>.

⁴ Детальніше див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 102-115.

⁵ Див. Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 113.

⁶ Див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків, 114.

⁷ Детальніше див.: Киценко, Д.М. (2003). *Міжнародно-правовий статус корінних народів*: дис. канд. юр. наук. Харків.

домовлено зупини такий злочин, як работоргівля, надати народам аборигенної Африки ефективний захист і забезпечити перевагами миру й цивілізації¹ (*Également animés de la forme volonté de mettre un terme aux crimes et aux dévastations qu'engendre la Traite des Esclaves Africains, de protéger efficacement les populations aborigènes de l'Afrique, et d'assurer à ce vaste continent les bienfaits de la paix et de la civilisation*). Незважаючи на те, що африканські території все ще знаходились під суверенітетом та протекторатом «цивілізованих» народів і, таким чином, європейські держави підкреслювали неспроможність африканських народів керувати самостійно на своїх територіях, ставлення до людської суті, до її честі та гідності кардинально змінилось. Такі варварські звичаї, як канібалізм та принесення в жертву людини, скасовувалися (ст. II).

Ще раз підкреслимо, що факти «другорядності», «нецивілізованості» корінних народів обумовлювали потребу в опікунстві над ними. Яскравим прикладом нерівного ставлення до представників корінних народів є історія звернення вождя Ліги ірокезів (Конфедерація шести націй ірокезів), Дескахеа до учасників Ліги Націй. У 1923 р. він прибув з Канади до Женеви із зверненням стосовно визнання суверенітету ірокезів: «Племена, що входять до держави шести націй ірокезів, а саме: мохоки, онайда, онондага, кайюга, сенека і тускарора, вже протягом багатьох століть є організованими народами і мають власну систему самоврядування в рамках своїх територій. Ці племена об'єдналися і створили свою Лігу ірокезів задовго до появи Ліги Націй для підтримки взаємного миру»². Історія свідчить про те, що Ліга Націй не вважала за можливе вислухати представника Ліги ірокезів.

Через відсутність у держав однакового бачення змістового наповнення концепту «корінний народ», загально визнане поняття в міжнародному праві на сьогодні не могло сформуватися³. Тому робити однозначний висновок щодо того, що караїми не відповідають критеріям, визнаним у міжнародному праві, некоректно з точки зору юридичної логіки. Ще раз зауважимо, що в міжнародному праві не існує загально визнаних критеріїв індигенності.

Об'єктивним є те, що в рамках міжнародних міждержавних організацій напрацьовано декілька підходів.

Визначальним елементом поняття «корінні народи» є критерій індигенності («автохтонності», «туземності», «аборигенності») ⁴, згідно з яким до корінних народів належать: 1) спільноти (етноси), які провадять відокремлений спосіб життя (*відособленість від досягнень сучасної цивілізації* – підхід Конвенції МОП №107)⁵, або 2) спільноти, які заявляють про свою автохтонність (*принцип самоідентифікації* – ст. 1 Конвенції МОП №169)⁶.

¹ Текст Генерального акта Брюссельської конференції щодо работоргівлі в Африці, 1890 (General act of the Brussels conference relative to the African slave trade).

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.35112104560067;view=1up;seq=6>.

² Дескахеа, лист Серу Д.Е. Драммонду, Генеральному секретарю Ліги Націй, від 6 серпня 1923 року. Текст також відомий під назвою «Заклик до справедливості від вождя червоношкірих» («The Red Man's Appeal For Justice»). <http://cendoc.docip.org/collect/deskaheh/index/assoc/HASH0198.dir/R612-11-28075-30626-8.pdf>.

³ Тут важливо зауважити, що досягнення науки (йдеться про наукові концепції або класифікації) також не мають суттєвого впливу на розвиток міжнародно-правового поняття «корінний народ».

⁴ Про розбіжності у використанні термінології див. працю: Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН. http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf.

⁵ Виходячи зі ст. 1 Конвенції МОП № 107 про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що провадить племінний та напівплемінний спосіб життя, у незалежних країнах 1957 р. під захистом знаходяться особи: 1) які провадять племінний та напівплемінний спосіб життя; 2) котрі знаходяться на нижчій стадії розвитку, ніж інша частина загальнодержавного колективу; 3) правове становище яких регулюється частково або повністю їхніми власними звичаями, традиціями або ж спеціальним законодавством; 4) які є нащадками жителів, що населяли країну або географічну область, частиною якої є ця країна, за часів її завоювання або колонізації; 5) способом життя яких є соціально-економічний і культурний лад часів завоювання або колонізації. Див. текст Конвенції на сайті Верховної Ради України.

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014.

⁶ У Конвенції МОП № 169 1989 р. щодо корінних народів і народів, котрі провадять племінний спосіб життя у незалежних країнах, держави підкреслили необхідність прийняття нових міжнародних норм з метою ліквідації орієнтації на асиміляцію корінних народів. На відміну від Конвенції МОП №107, суб'єктами захисту міжнародного суспільства ставали «народи» (ст. 1), а не «особи» або «населення». До характерних рис таких народів віднесено: 1) племінний спосіб життя; 2) чинник проживання в незалежних державах; 3) особливості соціальних, культурних та економічних умов життя, які є відмінними від інших груп національного

Підхід Світового Банку до визначення поняття «корінні народи» еволюціонував разом з розвитком загальних норм міжнародного права. Якщо в Операційній директиві 1982 р. як категорії «племінного населення», яке потребувало спеціального захисту, виступали *етнічні групи із стабільними економічними системами, що характеризуються низькими енергозатратами та стабільним обсягом споживання (наприклад, мисливці-збирачі, фермери, хлібороби, котрі практикують підсічне землеробство, скотарі-кочівники та рибалки)*¹, то в новій Операційній директиві 1991 р. Світовий Банк характеризує «корінні народи» як такі, що можна ідентифікувати в конкретних географічних районах і котрі мають тією чи іншою мірою такі ознаки, як:

- (a) тісна прихильність до споконвічних територій і природних ресурсів у цих районах;
- (b) самоідентифікація і ідентифікація іншими як членів особливої культурної групи;
- (c) корінна мова, яка часто відрізняється від національної мови;
- (d) наявність традиційних соціальних і політичних інститутів;
- (e) виробництво, орієнтоване на виживання (*primarily subsistence-oriented production*)².

Очевидною відмінністю другого поняття (Операційна директива 1991 р.), є суттєва зміна контексту його формулювання. До уваги береться ставлення самого корінного народу до себе (*самоідентифікація*) і оцінка інших членів суспільства (*ідентифікація іншими як членів особливої культурної групи*)³. Раніше робота щодо захисту прав корінних народів провадилася в контексті колонізаційної політики. Всі оціночні категорії повністю залежали від позиції держави-покровительки.

Операційна директива Світового Банку 2005 р.⁴ ще більше конкретизувала ознаки терміну

суспільства; 4) регулювання становища таких народів власними звичаями, традиціями або спеціальним законодавством; 5) те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації *або в період встановлення існуючих державних кордонів*; б) збереження деяких або всіх своїх соціальних, економічних, культурних та політичних інститутів.

«Основоположний критерій для визначення груп, на які поширюються положення цієї Конвенції» (п. 2 ст. 1) – це «вказівка самих народів на їхню приналежність до корінних або тих, що провадять племінний спосіб життя». Див. текст Конвенції на сайті Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_188>.

¹Таким етнічним групам притаманні різною мірою такі ознаки:

- a) повна або відносна географічна ізоляція;
- b) лише часткова акультурація щодо соціальних норм домінуючого суспільства або її відсутність;
- c) натуральна немонетизована або монетизована лише частково економіка, незалежна від національної економічної системи;
- d) етнічні відмінності від решти суспільства;
- e) відсутність писемності і неписьменність;
- f) лінгвістичні відмінності від решти суспільства;
- g) тісна ідентифікація з певною територією;
- h) господарство і спосіб життя, що залежать від навколишнього середовища;
- i) відсутність національного політичного представництва у місцевих політичних лідерів, політичних прав у індивідів і груп, частково через неучасть у політичних процесах;
- j) правова закріпленість традиційних земель, відсутність гарантій на землі та судового захисту; слабкий захист від порушників, навіть якщо кордони племінних територій адміністративно закріплені.

Див. документ: Operational Manual Statement 2.34: Tribal People in Bank-Financed Projects.

<http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

² Annex 2. Operational Directive 4.20 – Indigenous Peoples.

<http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

³ Зрозуміло, що розробка положень Операційної директиви Світового Банку 1991 р. відбувалася під впливом дослідження, проведеного спеціальним доповідачем Підкомісії з питань запобігання дискримінації та захисту прав меншин Хосе Р. Мартінесом Кобо (Jose R. Martinez Cobo). Робоче визначення Х.Р. Кобо найбільш широко використовується у сучасних міжнародно-правових документах та документах права Європейського Союзу. Див.: The Concept of indigenous peoples / Background paper prepared by the Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Division for Social Policy and Development. DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS. United Nations. PFI/2004/WS.1/3. – 19. <<http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Ffundesadspd.org%2FIndigenousPeoples%2FLibraryDocuments%2FMart%25C3%25ADnezCoboStudy.aspx&ei=0YDkVK-JMdTjauzgvAC&usq=AFQjCNHq-a8UmCvqvUUwJarKG2RCCGaEUw&bvm=bv.85970519,d.d2s>>.

⁴ До числа характеристик було віднесено:

- (a) самоідентифікацію як члена особливої корінної культурної групи і визнання цієї ідентичності іншими;

«корінні народи», вилучивши з числа характерних ознак «виробництво, орієнтоване на виживання».

Практика свідчить про те, що міжнародні організації віддають перевагу підходу, де домінуючою ознакою є *відособленість від досягнень сучасної цивілізації*, а не самоідентифікація. На сьогодні є досить багато прикладів того, коли співтовариствам, котрі віднесли себе до категорії корінних народів, було відмовлено в такому статусі. У праві бути представленими на конференції корінних народів було відмовлено бурам у ПАР¹, оркнейцям (Шотландія) і уельсьцям у Великій Британії².

Наразі дискусію щодо застосування критеріїв індигенності не завершено. Про це свідчать і матеріали Офіційних звітів Генеральної Асамблеї ООН по «Декларації ООН про права корінних народів» 2008 р., висновки Комітету з прав людини ООН, зроблені щодо бастерів у 2000 р., національна практика визнання того чи іншого співтовариства «корінним народом», а також прямо протилежні концепції юристів-міжнародників, які спеціально досліджували проблему корінних народів.

Рациональним, на нашу думку, є висновок Світового Банку, який було виписано в 2010 р. під час аналізу стану розвитку муніципальної служби Белізу³: «Визначення «корінних народів» має бути прийняте на національному рівні, оскільки немає міжнародного визначення груп, котрі розглядаються як «корінні».

У цьому контексті вважаємо, що слід переглянути критерії віднесення тих чи інших етносів до категорії «корінних народів». Чинник «прив'язаності до землі» не повинен бути критичним, а має бути тільки одним із можливих. Вважаємо, що на сьогодні варто розрізняти щонайменше дві категорії «корінного населення» з різним рівнем асиміляції: 1) **відокремлені від цивілізації** (саамі, індіанці, чукчі); 2) **частково асимільовані** (кримські татари, караїми, кримчаки, лужичани). Ця категоризація дає можливість персоніфіковано поглянути на суть проблем кожної категорії. Першій категорії вдалося зберегти свою ідентичність (мову, традиції, релігійні обряди), але вона потерпає від замкнутості та відірваності від, умовно кажучи, досягнень цивілізації. Друга категорія, будучи асимільованою і, як наслідок, залученою до розбудови «цивілізації», прагне відновити свою ідентичність, а саме – укріпити свою мову, захистити традиції та повернути свої святині. Обидві категорії страждають від зловживань їхніми колективними правами на землю та ресурси. І якщо першу категорію час від часу запрошують до переговорного процесу (корінні народи Канади), то друга категорія навіть не береться до уваги (караїми, кримчаки).

Кримські караїми ідентифікують себе як «корінний народ Криму, що об'єднаний спільністю крові, мови та звичаїв, усвідомлює власну етнічну індивідуальність, кровну спорідненість з іншими тюркськими етносами, самобутність культури та релігійну самостійність, відчують особливі почуття до Криму як до історичної Батьківщини, дружнє ставлення до інших народів і конфесій, поважають їхню самоідентифікацію»⁴.

20 травня 2016 р. Національним з'їздом кримських караїмів-тюрків, який відбувся у м. Сімферополі, було прийнято «Програму по збереженню та відродженню історико-культурної спадщини караїмів-тюрків», у рамках якої до завдань організацій кримських караїмів віднесено:

- надання кримським караїмам статусу корінного малочисельного народу;
- збереження (підтримку, відновлення, реставрацію) об'єктів культурної спадщини та створення національних центрів;
- збереження та відродження караїмської мови;

(b) колективну прикріпленість до географічно різних місць проживання або споконвічних територій, до природних ресурсів у цих місцях проживання і територіях;

(c) звичаєві культурні, економічні, соціальні або політичні інститути, які відділені від тих, що домінують у суспільства і культурі (customary cultural, economic, social, or political institutions that are separate from those of the dominant society and culture);

(d) корінну мову, яка часто відрізняється від офіційної мови країни або регіону.

Див. документ: Operational Policy 4.10 – Indigenous Peoples.

<http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>.

¹ Corntassel, J.J., Primeau, T.H. (1995). Indigenous «Sovereignty» and International Law: Revised Strategies for Pursuing «Self-Determination». *Human Rights Quarterly*, 343.

² Coates, K.S. (2004). *A Global History of Indigenous Peoples Struggle and Survival*. New York: Macmillan, 253.

³ Belize – Municipal Development Project: indigenous peoples plan: Indigenous peoples framework (2010). *The World Bank*. <<http://documents.worldbank.org/curated/en/403881468012684373/Indigenous-peoples-framework>>.

⁴ Самоідентифікація. *Крымские караимы*. <<http://karai.crimea.ua/>>.

- відновлення традиційних ремесел;
- науково-дослідну роботу щодо історії та культури кримських караїмів;
- визнання національного статусу караїмських святинь та повернення їм історичних назв;
- припинення спроб фальсифікації в засобах масової інформації походження кримських караїмів-тюрків і нав'язування чужої їм релігії;
- виховання у молоді інтересу до історико-культурної спадщини кримських караїмів¹.

Україна, приєднавшись у 2014 р. до Декларації про корінні народи, продемонструвала своє прагнення до реальних дій щодо збереження, підтримки та розвитку корінних народів, які мешкають на її території, залучення їх до визначення пріоритетів і розробки стратегій сталого розвитку, що пов'язано з використанням земельних, водних, лісових, рекреаційних, мінеральних ресурсів, розташованих у місцях компактного проживання караїмів.

Не можна сказати, що процес створення інституційних механізмів та залучення караїмів до реалізації державних проектів дається легко. На тлі окупації Російською Федерацією півострова Крим, каменем спотикання стало питання стосовно визнання караїмів корінним народом. Автор багатьох праць з проблем етногенезу С.В. Соколовський підсумував, що жодне з етнічних співтовариств, які мешкають у Криму, не можуть розглядатись як аборигенні першопоселенні через те, що не відповідають принципу першого володіння. Як науковий аргумент наводиться той факт, що для абсолютної більшості співтовариств цей принцип не є придатним через складні міграційні процеси в Старому Світі².

При цьому російський етнолог наводить доволі корисний для нашого дослідження фрагмент дослідження Гійома де Рубрука, де згадуються пращури караїмів – комани, або половці: *«На морі від Керсона до Танаїда [Дона] знаходяться високі миси, а між Керсона і Солдана [Судаком] існує сорок замків; майже кожен з них мав особливу мову; серед них було багато Готів, мова яких Німецька. <...> на рівнині до приходу Татар жили Комани і змушували вищезгадані міста та замки платити їм данину. А коли прийшли Татари, Комани, які усі збігли до берега моря, увійшли в цю землю в такій величезній кількості, що вони пожирали один одного взаємно, живі – мертвих...»³*

Виходячи з цього фрагмента, легко зробити висновок про те, що саме караї і є тими самими автохтонами, котрі мешкали на території півострова Крим задовго до появи на їхніх територіях золотоординців (Золота Орда) та росіян (Російська Імперія).

С.В. Соколовський казує на те, що вся логіка міжнародного життя корінних народів виходить з відмови цих народів від інтеграції до сучасної економіки та способу життя, а також захищає фундаментальне право на вибір способу життя. «Добре інтегровані в політичному, економічному і культурному відношенні спільноти мають право на захист своїх мовних і культурних особливостей, але не на пакет економічних прав і привілеїв, котрий захищає традиційний спосіб життя корінних народів у міжнародно-правовому значенні цього терміну, – пише російський дослідник, – що передбачає як основну відмітну ознаку ведення екстенсивного господарства та експлуатацію природних ресурсів (фауни і флори), відновлення яких вимагає охоронних режимів на значних територіях і тому включає також і права на землі, на яких це традиційне господарство ведеться»⁴.

За умов глобалізації та сучасного розвитку зв'язків між народами, контекст захисту традиційного способу життя змінився. Йдеться про доступ до органів влади та антидискримінаційну політику в освітянській сфері.

З іншого боку, сучасне міжнародне право дедалі більше демонструє своє піклування про

¹ Програма по сохранению и возрождению историко-культурного наследия крымских караимов-тюрков. Принята единогласно делегатами Национального съезда крымских караимов-тюрков 20 мая 2016 г. (г. Симферополь). <<http://karai.crimea.ru/935-programma-po-soxraneniyu-i-vozhzhdeniyu-istoriko-kulturnogo-naslediya-krymskix-karaimov-tyurkov.html>>.

² Див.: Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН, 51. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

³ Путешествие в Восточные страны Вильгельма де Рубрук в лето Благости 1253. *Исторический факультет Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова*. <<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/rubruk.htm>>.

⁴ Соколовский, С.В. (2016). *Политика признания коренных народов в международном праве и законодательстве Российской Федерации*. Москва: ИЭА РАН, 49. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>.

соціально-культурні особливості етнічних спільнот, які в окремих випадках важко виокремити з-поміж економічних і політичних вимог і відділення яких може призвести до подальшого пригнічення та остаточного знищення корінного народу.

У ситуації з караїмами йдеться про збереження та розвиток їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності у складі суверенної і незалежної Української Держави через утворення національно-культурної автономії¹. Саме цим шляхом намагається йти Україна і саме тому Україна засуджує будь-які спроби обмеження окупаційною владою Російської Федерації політичних та соціальних прав, громадянських свобод громадян України, котрі проживають в Автономній Республіці Крим та Севастополі.

References:

1. Bauring, B. (1999). Prava korennyh narodov: obzor mezhdunarodnogo prava [The rights of indigenous peoples: a review of international law]. *Problemy migratsyi* [Problems of migration]. [in Russian].
2. Coates, K.S. (2004). *A Global History of Indigenous Peoples Struggle and Survival*. New York: Macmillan. [in English].
3. The Concept of indigenous peoples. Background paper prepared by the Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Workshop on data collection and disaggregation for indigenous peoples. Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues. Division for Social Policy and Development. *Department of economic and social affairs. united nations*. PFII/2004/WS.1/3. – 19.
<<http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Funesadspd.org%2FIndigenousPeoples%2FLibraryDocuments%2FMart%25C3%25ADnezCoboStudy.aspx&ei=0YDkVK-JMdTjauzzgVAC&usq=AFQjCNHq-a8UmCvqvUUwJarKG2RCCGaEUw&bvm=bv.85970519,d.d2s>>. [in English].
4. Section 35 (2), Constitution Act (1982). *The University of British Columbia*.
<<http://indigenousfoundations.arts.ubc.ca/home/government-policy/constitution-act-1982-section-35.html>>. [in English].
5. Comtassel, J.J., Primeau, T.H. (1995). Indigenous «Sovereignty» and International Law: Revised Strategies for Pursuing «Self-Determination». *Human Rights Quarterly*. [in English].
6. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007). *UN*.
<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf>. [in English].
7. Efetov, K.A. *Krymskie karaimy* [Crimean Karaites] (2015). <<http://kale.at.ua/>> [in Russian].
8. Zajončkovskii, M. (2000). *Karaims on military service*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinis Muziejus. [in Lithuanian, Karaim, Russian, Polish and English].
9. Belize - Municipal Development Project: indigenous peoples plan: Indigenous peoples framework (2010). *The World Bank*. <<http://documents.worldbank.org/curated/en/403881468012684373/Indigenous-peoples-framework>>. [in English].
10. Karaimyi. Kak ischezaet narod (2014) [Karaites. How do people disappear]. *Mezhdunarodniy tvorcheskiiy lager hudozhnikov* [International Creative Artists Camp]. <<http://plener.com.ua/node/209>>. [in Russian].
11. Kitsenko, D.M. (2003). *Mizhnarodno-pravoviy status korinnyh narodiv*: dis. kand. yur. nauk: 12.00.11 [International legal status of indigenous peoples: PhD thesis for the degree in law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries 1957 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014>. [in English].
13. Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries 1989.
<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169> [in English].
14. Law on the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups. <<http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm>>. [in English].
15. «Mi ukrayinskiy narod: natsionalno-etnichna mozayika». Karayimi v Ukrayini. Audiozapisi programi [“We are Ukrainian people: national-ethnic mosaic”. Karaites in Ukraine. Audio program] (2004). Kyiv – Prague. *Radio Svoboda* [Radio Liberty]. <<http://www.radiosvoboda.org/a/914892.html>>. [in Ukrainian].
16. Annex 2. Operational Directive 4.20 – Indigenous Peoples. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>. [in English].
17. Operational Manual Statement 2.34: Tribal People in Bank-Financed Projects. <http://siteresources.worldbank.org/INTSAFEPOL/Resources/Indigenous_peoples_review_august_2011.pdf>. [in English].
18. Ofitsialnyie otchety [Official Reports] (2007). *United Nations*. – New-York, The General Assembly, Sixty-first Session, 108th plenary meeting, Thursday, September 13, 2007, A/61/PV.108, 15 ch. 00 m., s. 10. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/504/67/PDF/N0750467.pdf?OpenElement>>. [in Russian].

¹ Проект Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо збереження в Україні самобутності та культурної спадщини кримських караїмів (карайів) та кримчаків» 2016 (Комітет з питань культури і духовності ВР України). <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54840>.

19. *Programma po sohraneniyu i vozrozhdeniyu istoriko-kulturnogo naslediya kryimskih karaimov-tyurkov* [The program for the conservation and revival of historical and cultural heritage of the Crimean Karaites-Turki]. Prinyata edinoglasno delegatami Natsionalnogo s'ezda kryimskih karaimov-tyurkov 20 maya 2016 g. [Unanimously adopted by the delegates of the National Congress of Crimean Karaites, Turks. May 20, 2016] (g. Simferopol). <<http://karai.crimea.ru/935-programma-po-sohraneniyu-i-vozrozhdeniyu-istoriko-kulturnogo-naslediya-kryimskix-karaimov-tyurkov.html>>. [in Russian].
20. *Proekt Postanovi pro Zayavu Verhovnoyi Radi Ukrayini schodo zberezheniya v Ukrayini samobutnosti ta kulturnoyi spadshchiny krimskih karayimiv (karayiv) ta krimchakiv 2016* [Draft Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on preservation of identity and cultural heritage of the Crimean Karaites (Kara) and Krimchaks in Ukraine» 2016]. Verhovna Rada Ukrayini [Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54840>. [in Ukrainian].
21. *Puteshestvie v Vostochnyie strany Vilgelma de Rubruk v leto Blagosti 1253* [William de Rubruk journey to the oriental countries in the summer of 1253]. <<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>>. [in Russian].
22. *Sámediggi*. Saami Parliament in Finland. <http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=78&Itemid=196>. [in English].
23. Samoidentifikatsiya. *Kryimskie karaimyi*. <<http://karai.crimea.ua/>>. [in Russian].
24. Sokolovskiy, S.V. (2016). *Politika priznaniya korennyih narodov v mezhdunarodnom prave i zakonodatelstve Rossiyskoy Federatsii* [Policy recognition of indigenous peoples in international law and Russian legislation]. Moscow: IEA RAN. <http://static.iea.ras.ru/books/250_sokolovski.pdf>. [in Russian].
25. Fedorchuk, A. (2007). *Evreyskie nekropoli Kryma: istoriya issledovaniya i sovremennoe sostoyanie* [Jewish cemeteries of the Crimea: history of research and present state]. *Evroaziatskiy evreyskiy ezhegodnik [Euro-Asian Jewish Yearbook]*. <<http://library.eajc.org/page70/news13514>> [in Russian].
26. Fedorchuk, A.M. *Nahodki i zagadki Avraama Firkovicha* [Finds and mysteries of Abraham Firkowicz]. *Sarkel*. <http://sarkel.ru/istoriya/nahodki_i_zagadki_avraama_firkovicha_artyom_fedorchuk/> [in Russian].